

ספרים

תרבות וספרות

ההומניסט הביזנטי הראשון

הרנסנס לא החל באיטליה אלא בקונסטנטינופול, בירת האימפריה הביזנטית, ואחת הדמויות המרכזיות בו היתה לאו המתמטיקאי



לאו המתמטיקאי צילום: פרופ' יעקב שביט

יעקב שביט

23 • 17:23 בדצמבר 2024

מסופר שאחד מתלמידיו של המלומד הביזנטי לאו (790-869) נפל בשבי בקרב בין האימפריה הביזנטית לחליפות העבאסית בשנת 831 או 832. השבוי הובא לח'ליפה אלמאמון (שלט בשנים 813-833) שהתרשם מהמידע הרב שהשבוי רכש אצל מורו לאו, המכונה לאו המתמטיקאי (או לאו הפילוסוף), ובעיקר ספר "היסודות" של אוקלידס. הוא כתב ללאו והציע לו שכר נדיב אם יסכים לבוא לזמן־מה לבגדד. לאו דיווח לקיסר תיאופיליוס על ההצעה והקיסר התרשם מאוד ששמו של לאו הגיע לבגדד אבל אסר עליו לנסוע והעניק לו בית ספר משלו.

העניין הגדול של הח'ליפה היה באריסטו, שאת חיבוריו ניסה להשיג. במעשייה אחרת, ב"כתאב אלפרסת" (הקטלוג) של אבן אלנדין (987), מסופר שאריסטו הופיע בחלומו של אלמאמון וענה לשביעות רצונו לשאלותיו, ולכן הח'ליפה שלח כמה איגרות לקיסר ביזנטיון והציע לשלוח משלחת של מלומדים מטעמו לקונסטנטינופול כדי שזו תבחר בספריות ספרים בענייני מדע. בתחילה דחה הקיסר את הבקשה, וכשהסכים חזרה המשלחת לבגדד עם שיירת גמלים עמוסה בספרים והח'ליפה הורה לתרגמם לערבית. חיבור של לאו כנראה לא היה במשלוח הזה וגם לא תורגם לערבית.

-פרסומת-

הסיפורים האלה ואחרים מלמדים שמדע אינו יודע גבולות. המלחמה בין שתי האימפריות לא הפריעה לקשר ביניהן בכל הנוגע לפילוסופיה ולמדעים (לעבאסים לא היה עניין בספרות יפה) ו"הרנסנס העבאסי" היה בין היתר תוצר של "הרנסנס הביזנטי", או "ההומניזם הביזנטי הראשון", זה שלא המתמטיקאי היה בו דמות מרכזית.

לאו, בן למשפחה מכובדת, היה אחד מהמלומדים שביקרו במנזרים וחיפשו בהם כתבי־יד ישנים. מסופר עליו שלמד במנזר של אנדרוס גיאומטריה, אסטרונומיה, אסטרולוגיה, רטוריקה ומכניקה, וקרא את הדיאלוגים של אפלטון. כשחזר לקונסטנטינופול לימד באופן פרטי ואחר־כך בבית הספר שהעמיד לרשותו הקיסר

הספרים בשיירת הגמלים הבדיונית היו כמובן העתקות. מאז המאה השישית היו המנזרים למקום שבו הועתקו בחדרי העתקה ספרי קודש ואחר־כך גם ספרות "פגאנית", או נכון יותר הלנית. במשך הזמן קמו בקונסטנטינופול סדנאות העתקה, שהיתה למקצוע מבוקש. על המעתיקים הקל המעבר ממגילות לקודקס (דפים נפרדים בתבנית ספר) במאה הרביעית, דבר שגם תרם לתפוצה. לצד ההעתקות הופיעו גם מוכרי ספרים (בשנת 890 היו בבגדד יותר ממאה מוכרי ספרים. לא נדע כמה כאלה היו בקונסטנטינופול). אפשר לשער ששיירת הגמלים הבדיונית הביאה ספרים שהיו בספרייה הקיסרית.

לאו, בן למשפחה מכובדת, היה אחד מהמלומדים שביקרו במנזרים וחיפשו בהם כתבי־יד ישנים. מסופר עליו שלמד במנזר של אנדרוס (האי הדרום־מזרחי בארכיפלג הצפוני של הים האגאי) גיאומטריה, אסטרונומיה, אסטרולוגיה, רטוריקה ומכניקה, וקרא את הדיאלוגים של אפלטון. כשחזר לקונסטנטינופול לימד באופן פרטי ואחר־כך בבית הספר שהעמיד לרשותו הקיסר ליד האגיה סופיה. בשנים 843-840 הוא היה הארכיבישוף של סלוניקי, וב-855 חזר לעסוק בהוראה בקונסטנטינופול והיה למנהלו של "בית הספר הפילוסופי" שיסד הקיסר ברדס (816-866), רכש לבית הספר עותקים של כתבי־יד בענייני מדע, יחד עם חיבורים פילוסופיים וספרות יפה, והעמיד הרבה תלמידים.

לאו מתואר לא רק כמתמטיקאי ופילוסוף אלא גם כאסטרונום, משורר (כמה משיריו מופיעים במהדורה מהמאה העשירית של "האנתולוגיה היוונית") וממציא. הוא יזם את הקמתו של מעין טלגרף אופטי בדמות מגדלים שקישרו בין חלקי העיר ובנה צעצועים מכניים של ציפורים ואריות שואגים ועוד. מאה שנים אחר־כך היה מי שראה את ה"צעצועים" המכניים האלה בפעולה. יש שתיארו את לאו כאחד מגדולי המדענים בימי הביניים, ואילו לדעת אחרים הוא לא תרם תרומה משלו למדע מלבד הגילוי וההעתקה של חלקים מהחיבורים של אפלטון, ארכימדס, פתולומי (תלמי) ואוקלידס, שאת חיבוריהם שמר, הגיה ופירש.

הח'ליפים העבאסים בבגדד ביקשו להפוך את בירתם למרכז תרבותי שיירש את אלכסנדריה ההלניסטית וימשיך אותה, ולשם כך הקימו ספרייה ואקדמיה ועודדו את מפעל התרגום מיוונית לערבית. אבן ח'לדון כותב כי "כתבי־המדע של אומה אחת בלבד הגיעו אלינו, הם כתבי היוונים, וזאת מפני שהחליף אל־מאמון דאג לתרגם מלשונם, דבר שיכול היה לעשותו תודות למספר הרב של מתרגמים שהעסיקם ולכספים המרובים שהוציא על כך"

לאו לא היה הראשון שהתחיל במפעל הגדול של העברת מורשת התרבות ההלנית לביזנטיון. כבר ב-372 הביא הקיסר ג'וליאנוס לביזנטיון שבעה מעתיקים כדי לבדוק ספרים ביוונית ובלטינית, והקיסר תאודוסיוס השני (408-450) גילה עניין רב במדעים ובעיקר באסטרונומיה. אמנם הקיסר הקנאי יוסטיניאנוס הראשון (שלט בשנים 527-565) ביקש לבער מהעולם הנוצרי כל זכר לתרבות ה"פגאנית" ואסר על הוראת הפילוסופיה, סגר את "האקדמיה" הניאו-אפלטונית באתונה והורה לשרוף את הספרים ה"פגאניים". ידוע שבימי חל איסור לקרוא טקסטים מסוכנים כמו המיתולוגיה היוונית וחיבורים נוספים המעודדים כפירה. אבל לא היה איסור לקרוא ספרות "מועילה", כלומר ספרות בענייני מדע, או במלים אחרות "הלנית".

במאה התשיעית קמה לתחייה התרבות ההלנית. הקיסר ברדס, אחיה של הקיסרית תיאודורה, חידש את לימוד המדעים, מימן את שכר המורים והכתיר ב-858 את אחיינו פוטיוס כפטריארך של הבריה. פוטיוס, שנודע כמדינאי, תיאולוג שמרן ופטריארך, התפרסם על ספרייתו הגדולה, שכללה בין היתר חיבורים היסטוריים וספרות יפה, אבל לא ספרות מדעית, שחלק מהם נאסף בספר שכונה לימים ביבליוטקה והיה גם חלק מתוכנית הלימודים, שבה למדו אסטרונומיה, רפואה, רטוריקה ועוד. לא הכל ראו בעין יפה את "ההומניסטים", אבל גם אנשי כנסייה הזמינו העתקות לספרים "פגאניים". כך לדוגמה הארכיבישוף ארתם מקיסריה (שבקפדוקיה) (860-939) הזמין ב-888 עותק של חיבורי אוקלידס, כתב הערות לחיבורים של אפלטון ואריסטו וציטט מ"מחשבות לעצמי", חיבורו הפילוסופי של הקיסר הרומי מרקוס אורליוס, אף שזה רדף את הנוצרים. המאה העשירית נחשבת לתקופת פריחה המכונה "הרנסנס המקדוני". הכנסייה ראתה את עצמה כמי שאמורה לשמר וללמד את המורשת ההלנית העשירה, ובעיקר את החיבורים המועילים להכרת העולם ולהבנתו, מתימטיקה, גיאומטריה, אסטרונומיה, ועוד. עם זאת יש להודות שהמלומדים בביזנטיון לא תרמו לעולם חידושים חוץ מפרשנויות לפילוסופיה ולספרות הקלאסיות. בשנותיה הרבות (324-1453) של האימפריה הביזנטית תרומתה העיקרית למדע מסתכמת בכך שממנה עבר המדע לתרבות האסלאם ולמערב הנוצרי (איטליה).

כתבות קשורות

- [מתי ולמה נהפכו היהודים לשמים | יעקב שביט](#)
- [הספרים הבל אין בהם מועיל חוץ מספרי הבישול | יעקב שביט](#)
- [מה יפה כתוב הוא! תיקטע היד שכתבה אותו | יעקב שביט](#)

הח'ליפים העבאסים בבגדד ביקשו להפוך את בירתם למרכז תרבותי שיירש את אלכסנדריה ההלניסטית וימשיך אותה, ולשם כך הקימו ספרייה ואקדמיה ועודדו את מפעל התרגום מיוונית לערבית. אבן ח'לדון כותב כי "כתבי-המדע של אומה אחת בלבד הגיעו אלינו, הם כתבי היוונים, וזאת מפני שהחליף אל-מאמון דאג לתרגם מלשונם, דבר שיכול היה לעשותו תודות למספר הרב של מתרגמים שהעסיקם ולכספים המרובים שהוציא על כך" (תרגום עמנואל קופלביץ). נזכיר כי קדם לאלמאמון הח'ליפה העבאסי השני אבן ג'עפר אל-מנצור (754-775), שקיבל מביזנטיון את ספרו של אוקלידס ועוד ספרים על מדעי הטבע.

באיטליה היה זה השליח הביזנטי מנואל כריסולוראס שלימד בפירנצה בין השנים 1400-1436 ועודד להעביר לאיטליה כתבייד יווניים. אחריו נסעו ארבעה מלומדים לקונסטנטינופול לרכוש כתבייד. בשנים 1421-1423 הביא משם ג'ובני אוריספָה, מזכיר בקוריה האפיפיורית, 238 ספרים, וב-1468 הביא הקרדינל בסריון לוונציה 482 ספרים (שניים מהם היו ה"ביבליותקה" של פוטיוס). הספרים שהגיעו לבגדד ולאיטליה הם רק חלק קטן מאוצר הספרים הגדול שנאסף בביזנטיון ואבד.

לאו היה אספן, מהדיר ופרשן של ארכימדס, פתולומיי, אפלטון, אוקלידס ועוד רבים. תיאורו כאיש הרנסנס הראשון בא לו לא בזכות חיבוריו אלא משום שהיה איש אשכולות שעסק בתחומים רבים ושונים והיה השראה לאנשי הרנסנס של המאה ה-15. הוא גם מייצג את האספנים והפרשנים האנונימיים כמו גם קיסרים וראשי כנסייה שהיו שותפים לשימור הספרות ההלנית לדורות הבאים אחריהם.

על הספרייה של לאו ראו *Vassilis Kataros, "Leo the Matematcian. His Literary Presence in Byzantium During the 9th Century", 1993*